

Verslag centraal examen filosofie havo 2023

Democratie

Havoleerlingen traptten hun examen dit jaar af met filosofie. Deze prominente positie in het examenrooster leverde extra media-aandacht op voor ons vak met een item bij het programma Editie NL van RTL. Dit jaar waren er geen Corona-maatregelen voor leerlingen om hun examens te spreiden of een duim over een van hun vakken te leggen. Mede daardoor waren de slagingspercentages dit jaar lager dan vorig jaar en dat was vooral op de havo te merken. Het gemiddelde slagingspercentage van havoleerlingen was dit jaar 84,3% t.o.v. 90,5% in 2022.¹

Het item van Editie NL op RTL, uitgezonden op de dag van het examen, ging niet specifiek in op het examen zelf maar op de toegevoegde waarde van keuzevakken als filosofie: ‘Eindexamen filosofie, heb je daar wat aan?’. Leerling Mees verwoordde de waarde van filosofie als schoolvak mooi: “Filosofie is anders dan andere vakken. Het gaat hier om het onderbouwen van je eigen mening. Je leert kijken vanuit het perspectief van een ander.”² Op scholieren.com liepen de reacties op het filosofie-examen uiteen van “Bagger, lekker begin dit” tot “Het examen was wel wat ik had verwacht: het was lastig, maar wel op een goede manier”. Docent Timothy Clossen oordeelde: “Het examen was goed in balans met argumenten van filosofen die je thuis kan leren en vragen waarbij je zelf een standpunt moest beargumenteren.”³ Op het forum van de VFVO noemden docenten het examen inhoudelijk interessant met relevante en diverse onderwerpen, dat wel veel denkwerk van leerlingen vergde.⁴ Bij de Examenlijn zijn geen klachten binnengekomen en er was ook geen reden tot een aanvulling op het correctievoorschrift.

De N-term van het eerste tijdvak is vastgesteld op 1,7. Dat is gelijk aan de N-term van vorig jaar. In deze N-term zijn leerlingen gecompenseerd voor de lengte van het examen. Deze N-term resulteerde in een gemiddelde cijfer van 6,2 en een percentage onvoldoende van 29,1%. De N-term van het tweede tijdvak bedroeg 1,6. Het gemiddeld cijfer in het tweede tijdvak was een 5,8 met 39,6% onvoldoende.

In dit verslag ga ik nader in op de belangrijkste punten uit de toetstechnische analyse.

¹ DUO, Examenmonitor vo 2023

² <https://www.rtlnieuws.nl/editie/nl/artikel/5383612/eindexamens-steeds-meer-keuzevakken-voortgezet-onderwijs-belangrijk>

³ <https://www.scholieren.com/eindexamens2023/blogs/pittig-en-lang-eerste-examen-voor-havisten-ben-nu-al-gesloopt-door-filo>

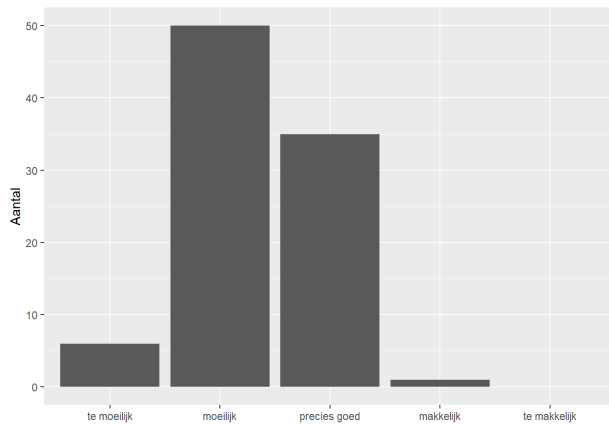
⁴ [vfvo.nl/forum](https://www.vfvo.nl/forum)

Het examen eerste tijdvak: Toekomstige generaties, Politieke bedrijven en Drillrap

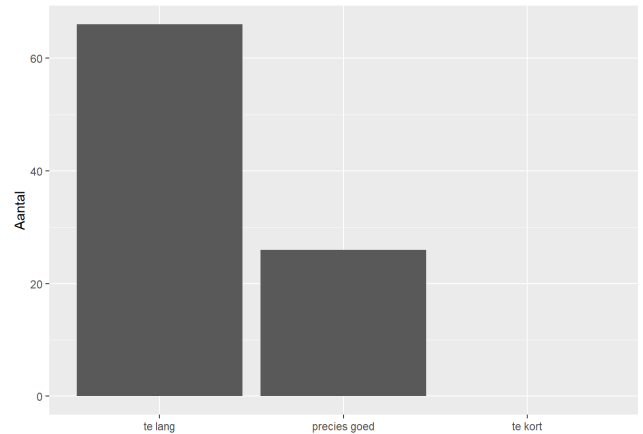
De QuikScan van 2023-1

Uit de QuickScan onder docenten komt het volgende beeld:

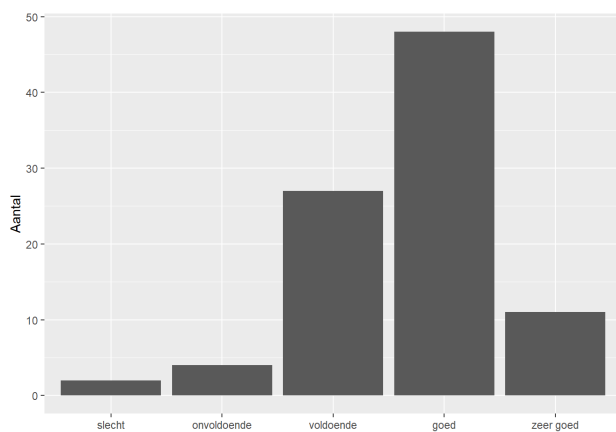
Moeilijkheidsgraad

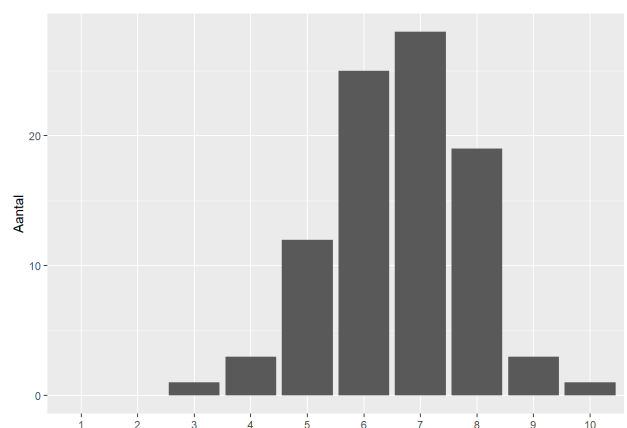
Lengte

Inhoud

Waardering

De algemene waardering van het examen dit jaar is met een cijfer van 6,63 gemiddeld ruim hoger dan die van vorig jaar. Ook over de inhoudelijke aansluiting op het onderwijs en de moeilijkheidsgraad zijn docenten positiever dan vorig jaar. Wel vinden docenten net als vorig jaar overwegend het examen te lang. Het blijft een punt van aandacht om binnen de gegeven constructieopdracht examens te construeren die leerlingen niet benadelen door hun lengte.

De toetsanalyse van Stichting Cito

Het examen bestond uit 24 vragen er waren 45 punten te scoren. Het examen was met ongeveer 2800 woorden zo'n 10 % korter dan het examen van 2022 dat 3100 woorden telde. In de opmaak van de pagina's is er voor gekozen om inleidende teksten en vragen bij elkaar te houden op één pagina, zodat leerlingen niet terug hoeven bladeren voor benodigde informatie bij het beantwoorden van een vraag. Uit de landelijke examenbespreking bleek dat deze nieuwe opmaak positief wordt gewaardeerd. Uit de toetsanalyse van Cito blijkt dat de vragen over het algemeen een goed

onderscheid maken tussen goed en minder goed scorende leerlingen. Wel valt op dat een aantal vragen vaak is overgeslagen: vraag 12, 15, 17, 19 en 20. In vraag 12 moet met de tweede fasebegrippen universalisme en relativisme een voor- en tegenargument bedacht worden. De meest waarschijnlijke verklaring dat leerlingen deze vraag hebben overgeslagen is dat ze deze begrippen niet kennen. Vraag 15 en 17 gaan over Parekh. Op de examenbespreking gaven sommige docenten aan dat de toepassing van de examenstof op een casus als drillrap van leerlingen een wel behoorlijk flexibele omgang met de stof vraagt. Vraag 19 gaat om een toepassing van Mills verhaal van de graanhandelaar. Geen opmerkelijk lastige vraag, maar bij LAKS waren een aantal meldingen van leerlingen die zeiden dit deel van de stof niet te hebben behandeld. Vraag 20 is een vraag over Rawls. De eerste twee punten van deze vraag zijn louter reproductief. Ook uit de examenbespreking kwam niet een duidelijke verklaring naar voren dat deze vraag of het reproductieve deel van de vraag relatief vaak is overgeslagen .

Opgave 1

Democratie voor toekomstige generaties gaat over de vraag of democratie wel geschikt is om langetermijnproblemen als klimaatverandering aan te pakken. Aan de hand van het werk van Roman Krznaric wordt het probleem van kortetermijndenken in een democratie besproken en komen mogelijke democratische oplossingen zoals burgerberaden langs. Van de drie opgaven is op deze opgave het best gescoord door leerlingen. In de toetstechnische analyse valt op dat vraag 6 en 7 goed zijn gemaakt, terwijl die vraag toch een goed onderscheidend vermogen hadden. Bij vraag 6 was de consensus bij de examenbespreking dat rationaliteit bij Mill op meerdere manieren goed beantwoord kan worden. Het correctievoorschrift ging hier uit van de derde bullet van eindterm 9, maar vanuit de tekst van de syllabus is rationaliteit ook breder uit te leggen. Bij vraag 9 moesten leerlingen onderdelen van de stof uit verschillende kwesties in een samenhangende argumentatie met elkaar verbinden: Friedmans paternalisme-argument, de deliberatietheorie en een definitie van rechtvaardigheid. Deze vraag maakte een opvallend goed onderscheid tussen goed en minder goed presterende leerlingen

Opgave 2

Politieke bedrijven gaat over de vraag of het vanuit democratisch oogpunt wenselijk is dat bedrijven zich uitspreken over maatschappelijke kwesties als LHBTIQ+-rechten en duurzaamheid. Onder andere via een toepassing van de posities van Rousseau, Schumpeter en Biesta wordt dit vraagstuk onderzocht. Met vijf vragen is dit de kortste opgave van het examen. Over vraag 12 is hierboven al het e.e.a. gezegd. Verder blijkt uit de toetstechnische analyse dat de andere vragen van deze opgave goed discriminerend zijn en een redelijke spreiding hebben qua moeilijkheidsgraad. Zo werd vraag 14 over Kelsen en Van den Bergh goed gemaakt, terwijl vraag 13 over Biesta voor meer leerlingen lastiger was.

Opgave 3

In de laatste opgave, *Vrijheid van meningsuiting en Drillrap*, staat de vraag centraal of het gewelddadige karakter van drillrap een reden zou moeten zijn om deze muziek te verbieden of dat drillrap valt onder de vrijheid van meningsuiting. Uiteraard kwamen Mill en Parekh langs, maar ook Nietzsches *Übermensch* en Rawls, Sandel en Schumpeter. Hierboven is al opgemerkt dat volgens sommige docenten deze opgave moeilijker was doordat leerlingen de stof aan een minder voor de hand liggende casus moeten koppelen. Uit de analyse blijkt dat deze opgave het moeilijkst was.

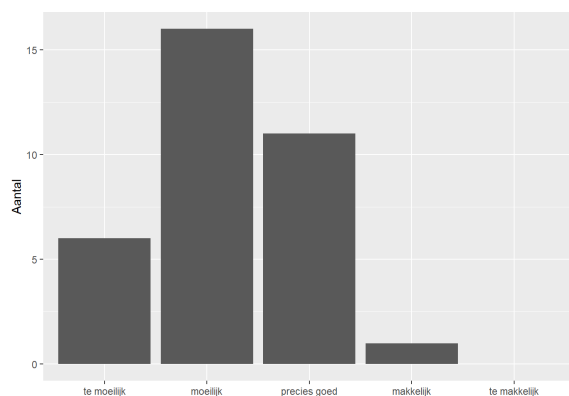
Naast de hierboven besproken vragen 15, 17, 19 en 20 valt in de analyse vraag 16 op. Gevraagd werd om met het voorbeeld van drillrap uit te leggen dat in een democratie de waarden vrijheid en gelijkheid met elkaar op gespannen voet staan. Deze vraag is door een groot deel van de leerlingen goed gemaakt. De consensus in de examenbespreking was dat deze vraag op meerdere manieren beantwoord kon worden, wat voor een deel kan verklaren dat deze vraag goed gemaakt is. In de analyse valt ook op dat deze vraag een minder goed onderscheid maakt tussen leerlingen die over het gehele examen goed scoren en leerlingen die over het gehele examen minder goed scoren. Een mogelijke verklaring zou kunnen zijn dat ook zonder de stof goed te kennen, wel iets zinnigs te zeggen is over de begrippen vrijheid en gelijkheid. Op de laatste vraag van het examen, vraag 24, is relatief minder goed gescoord, wat zou kunnen wijzen op enige tijdnood, maar de vraag is wel goed onderscheidend.

Het examen tweede tijdvak: De staat *Gilead*, Burgerlijke ongehoorzaamheid en het Songfestival

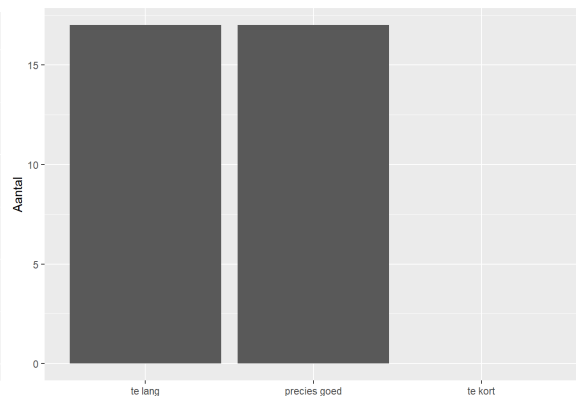
De QuikScan van 2023-2

De QuikScan van tijdvak 2 laat het volgende beeld zien:

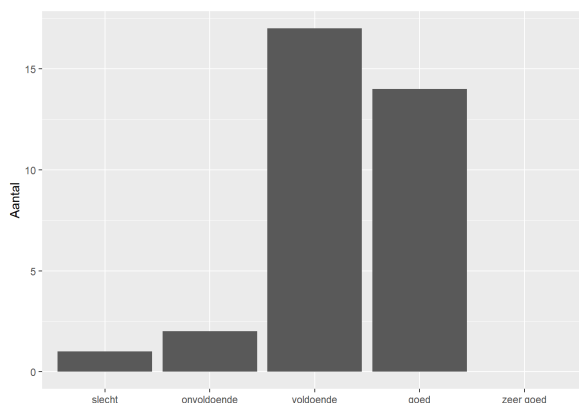
Moeilijkheidsgraad

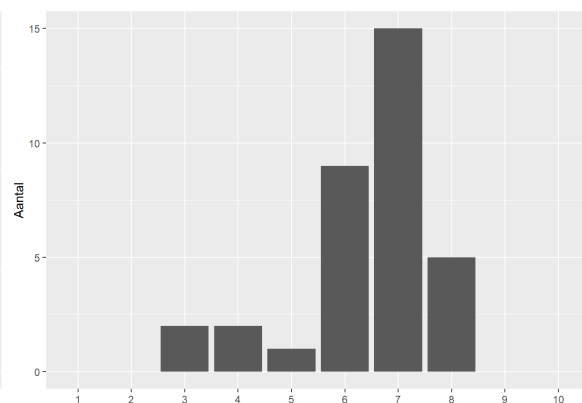
Lengte

Inhoud

Waardering

Het docentenoordeel van het tweede tijdvak is grotendeel vergelijkbaar met dat over het eerste tijdvak. Wel was de waardering voor de lengte van het examen iets beter. Dat kan ermee te maken

hebben dat dit examen met iets meer dan 2600 woorden nog weer wat korter was dan het eerste examen. Het aantal leerlingen dat dit examen gemaakt heeft is dusdanig klein, dat een toetstechnische analyse maar zeer beperkt mogelijk is.

Opgave 1

De staat Gilead van Margaret Atwood heeft als casus de dictatuur die in de roman *De Testamenten* in de V.S. wordt gevestigd. De opgave opent met een vergelijking tussen deze staat en Plato. Vervolgens wordt nader ingezoomd op een aantal personages uit de roman en komen onder andere Dahl, Rawls en Sandel aan de orde. Vraag 2 over het verband tussen Plato's mensbeeld en zijn maatschappijvisie was voor veel leerlingen goed te beantwoorden, terwijl vraag 3 waarin dit verband met een aantal tweede fasebegrippen bekritiseerd moest worden, lastiger bleek. Vraag 4 waarin twee van de voordelen die Dahl toeschrijft aan democratie, was de vraag die het best onderscheid maakte tussen goed scorende en minder goed scorende leerlingen.

Opgave 2

Burgerlijke ongehoorzaamheid opent met het klassieke voorbeeld van Rosa Parks die weigert op te staan in de bus en sluit af met het zeer actuele Extinction Rebellion. Rode draad in deze opgave is Hannah Arendts definitie van burgerlijke ongehoorzaamheid. Aan de hand van o.a. Parekh, Biesta en Tocqueville worden leerlingen aan het denken gezet over het democratisch gehalte van burgerlijke ongehoorzaamheid. Bij vraag 20 bleek het voor veel leerlingen goed te doen om een standpunt in te nemen of de acties van Extinction Rebellion Tocquevilles gevaar van individualisme kunnen tegengaan. Vraag 21 bleek dan weer heel lastig voor leerlingen, ondanks de toch herkenbare tweede fasestof van plicht- en deugdethiek.

Opgave 3

Douze points, die voor de oplettende lezer elf punten telt, trekt een vergelijking tussen de democratie en het Songfestival. Zo wordt Mills opvatting over stemrecht vergeleken met de praktijk bij het Songfestival waar vakjury en kijkersstemmen samen een oordeel vormen. De vermeende politieke boodschap van het Songfestival en de spanningen die dat oproept, worden onderzocht aan de hand van Cliteur en Kelsen. Waarna tot slot met Schumpeter nog licht geschieden kan worden op de vriendjespolitiek bij het stemmen. Vraag 23 over Kelsen is relatief vaak overgeslagen, maar heeft wel een goed onderscheidend vermogen. Met vraag 22 over Cliteur en vraag 26 over Schumpeter hadden leerlingen weinig moeite.

Het examen derde tijdvak

Het examen in het derde tijdvak is geen openbaar examen en er zijn onvoldoende kandidaten om hierover toetstechnische uitspraken te doen.

Stijn Ockeloën
Toetsdeskundige havo filosofie
Stichting Cito, divisie CTE
stijn.ockeloën@cito.nl